

Влада Урошевиќ

**СЛАВКО ЈАНЕВСКИ
И НЕГОВАТА ДЕВИЗА “ТАЈНА – ИГРА – СМИСЛА”**

(По повод стогодишнината од раѓањето: 1920 - 2020)

Уште од првите почетоци на новата македонска книжевност која, во новите услови, од средината на четириесеттите години на минатиот век, почна да ги претвора во дела штотуку откриените сопствени можности, во нашата средина се оформуваше свест дека помеѓу македонските книжевни творци постои една особена личност која не е од редот на обичните писатели – еден уметник од ретката раса која не се согласува со однапред пропишаните норми, еден од оние кои гледаат подалеку од денот во кој создаваат, еден бунтовник кој не прифаќа да оди по изгазените врвици. Уште тогаш, а со годините што доаѓаа сè повеќе, Славко Јаневски претставуваше фигура која се разликуваше од сето она што беше околу него. Него секогаш го боеше една исклучителност, не освоена како однапред зацртана цел, туку стекната по патот по кој го водела сопствената природа. И покрај тоа што тој, особено во првиот период на своето творештво, наполно ги беше прифатил идеолошките барања на времето, за него секогаш се знаеше дека е некој што е посебен, оригинален, свој - и кој не може а да не биде таков. Колку и да беа насилно наложени калапите во кои тогашната идеологија сакаше по секоја цена да ја втисне

уметноста, Јаневски бараше и наоѓаше начини да ја искаже својата особена емотивност и својот особен поглед на светот и на творештвото. Дури и во тогашните услови на мошне силните обиди на политичката власт да диригира со уметноста, тој успеа да ја натера таа власт да го прифати таков каков што е и да не бара од него нешта што не се својствени на неговиот дарба и на неговиот начин на творење.

Излезена пред шеесет години, во 1950 година кога диктатот на партијата беше сè уште далеку од некакво попуштање и либерализација, неговата повест “Улица” е дело кое покажува дека неговиот автор е пред сè посветен на сликањето на својата визија на нештата, и многу малку подготвен да прави компромиси со други видови вистини. Поради тоа, оваа рана книга на Јаневски е сè уште една книга – можеби единствена од тој период на развитокот на повоената македонска книжевност - која се чита со задоволство. Читана во сегашен миг, таа нам, на денешните читатели, ни ги открива зародоците на големото дело на Јаневски, давајќи ни ги на показ многуте елементи кои понатаму, во натамошните книги на Јаневски, ќе дојдат до полн израз и ќе станат препознатливи белези на неговото творештво.

Помеѓу тие белези би можеле да ги споменеме: мошне изострената опсервација, чувството за атмосфера и за детаљ, а - пред сè - особениот вкус за настаните и личностите кои, и покрај тоа што се преземени од стварноста, ја донесуваат таа стварност до нејзиниот раб, на којшто таа се прелејува во блага поместеност на сетилата, во одвај ли насетлив судир со логиката и, нараснувајќи, се претвора во гротеска или халуцинација. Во

книгите што потоа ќе уследат, овие афинитети на Јаневски ќе се покажуваат сè поотворено. Јаневски, во речиси целиот негов опус, го привлекувале: необичното, несекојдневното, егзотичното, чудното, бизарното, неверојатното, необјаснивото, загадочното, невозможното, нестварното, натприродното. Од присуството на многу детали на страниците од делата што ги напишал Јаневски ние можеме да видиме дека него го интересирале: езотеричните и окултните знаења, магијата, астрологијата, алхемијата, кабалата, розенкројцеријанството, неоплатонистичките и питагорејски идеи, парапсихолошките феномени, пророштвата, соништата, халуцинациите и сите облици на доаѓања до трансцедентните искуства. Јаневски ќе ужива во судирите на логиката со алогичното: негови омилен патишта кои водат кон исклучување од секојдневните и прозаични видови на стварноста ќе бидат случајот, коинциденцијата, парадоксот, апоријата, апсурдот. И оттаму ќе дојде, многу често, до доближување на одликите на неговата книжевна постапка со чудесното, бајковното, волшебното, фантастичното – па сè до научно-фантастичното, утопиското и анти-утопиското.

Поради тие афинитети, јас Славко Јаневски сосема добро можам да го замислам во Прага, на преминот помеѓу шеснаесеттиот и седумнаесеттиот век, на дворот на Рудолф Втори. Тој би му бил извонреден соговорник на овој владетел на Светото Римско Царство и, додека би шетале по “кабинетите на чудата” на овој необичен монарх, преполни со секакви чудесии од областа на минералогиијата, ботаниката, зоологијата и механиката – фосили, монструозни фетуси, скапоцени и полускапоцени

камења, плодови на растенија од егзотичните краишта и таинствени механизми – тие двајца сигурно би имале мигови на согласувања околу природата на светот сфатен како извонредно вкрстена мрежа на заемни односи, сродности и согласја. Тука, опкружен со книги со енигматична и херметична содржина, и со инструменти потребни за добивање на Каменот на мудроста, нашиот раскажувач на чуда би можел, сигурно, да ја најде толку бараната тајна врата која води кон петтото годишно време.

Но тој бил роден во друго време и во други простори и морал да ги побара по други скривалишта клучевите кои одговараат само на портите кои стоеле пред него.

И тој ги нашол во искуствата на неговата почва и во условите на неговото време, врзувајќи се за белезите на македонското поднебје и на македонската книжевна и уметничка традиција, како и за сознанијата до кои дошле неговите претходници и современици кои минале низ лавиринтите на фантастиката изградени низ литературите на Европа и на светот.

Секако, она што им дава вистинска вредност на дневните и ноќни сонубања на нашиот писател е тоа што тој никогаш не е исцело посветен на ониричното и оностраното: тој тие пробиви кон просторите на иреалното ги прави секогаш од една цврсто поставена точка, вкотвена во просторот и времето што ни се многу добро познати од нашето секојдневно искуство. Позитивно определениот универзум на логичните закони, во кој владеат правилата на логиката и на навиката, тоа царство на нужноста, се покажува како неопходно (времено) место на престој - за во неговиот кафеуз, во кој сме затворени, да почувствуваме потреба

да го најдеме излезот кој води кон царството на имагинацијата сфатена како слобода. И, поради тоа, може да се рече дека творецот Славко Јаневски токму таа склоност кон отстапувања од начелата на строго миметичката постапка го спасува од стапиците на превозмогнатиот реализам, како што неговиот вроден усет за цврсто определена природна рамка на секое дејство му помага да не попадне во дифузните измаглини на фантазијата ослободена од сите условености.

Ахипелагот на имагинацијата, чијашто карта ја исцртал овој голем морепловец по непознати мориња, стануваше, колку што се зголемуваше бројот на неговите книги, сè поразгранат. Од 1970 година, со појавата на романот “Тврдоглави”, средиштето на тој архипелаг станува Кукулино – едно имагинарно село кое е недвосмислено вкоренето во македонските простори, но кое, истовремено, воспоставува, по некакви тајни и неодгатливи патишта, длабоки и непорекливи врски со светот – и оној вистинскиот и оној имагинарниот. Околу тоа село тече историјата со сите свои сторенија, со сите налетишта и со сите помории. А среде тоа непочин-поле опстојува селото-остров, со своите приказни, со своите легенди и со своите верувања. Жителите на ова село живеат напалу во стварноста, напалу во светот на својата фантазија, наоѓајќи поткрепа за опстојувањето среде една секогаш непријателски расположена стварност во колективните соништа чии што траги ги сочувале во својата напишана и пишана традиција. Некои од книгите од “Кукулинскиот циклус”, како што е “Легионите на свети Адофонис”, ги прикажуваат кукулинците среде една митска стварност чии граници со

реалноста постојано се менуваат. За нив нивните верувања се исто толку реални колку и вистинските настани, и тие го гледаат светот, претставен низ таа двојна експозиција, во едно првобитно единство на присакуваното и допреното. Макар што ова село е поставено скраја од големите патишта, до него сепак пристигнуваат, во облик на добри или лоши вести, луѓето и предметите врз кои своите пораки ги впишале други простори, други преданија, други духовни текови. И Кукулино така ќе преживее сè до најновите времиња кои ќе му се заканат со еколошката апокалипса – отелотворена во уништувањето на природните извори, но и во уништувањето на духовните вредности наследени од минатото.

Следејќи ги промените на облиците на имагинацијата во опусот на Славко Јаневски, ќе можеме да констатираме дека ”Кукулинскиот циклус” ни открива нови бои на палетата на големиот мајстор – од архетипските претстави на митската свест до катаклизмичните визии на иднината. Во некои од книгите на овој циклус, како, да речеме, во “Рулет со седум бројки”, спекулативната научна фантастика ќе се измеша со хуморната хиперболичност и со “исчанчените “ (омилен збор на Јаневски!) клоновски гримаси на гротеската.

Извесен дел од творештвото на Јаневски (пред сè поезијата и кратките раскази од “Зад тајната врата” и од “И петто годишно време”) носи врз себе печат на еден своевиден црн хумор. Наспроти овој француски израз, Германците употребуваат еден термин кој несомнено многу добро му одговара на Итар Пејо на Јаневски: ”галгенхумор” – хумор од под бесилка. Зборувајќи за

овој начин на правење досетки, Сигмунд Фројд – и покрај тоа што на почетокот го карактеризира како “најгруб вид хумор”- заклучува дека мора да се рече дека во него “има некаква душевна големина”. Самиот однос помеѓу “грубоста” и “душевната големина”, парадоксален во основа, е извонредно погоден за толкување на она што Јаневски сака да го постигне: применувајќи ја оваа постапка, нашиот автор ги истакнува врвните одлики на човечкиот дух, но лишувајќи ги тие одлики од секаков вид сентименталности.

Црниот хумор кај Јаневски е, несомнено, последно средство на одбрана на обезоружениот човек пред агресивноста на светот: “грубоста” на ваквиот однос е, всушност, показ на гордоста на духот кој, во судирот со Ништото, го сведува тоа Ништо на обичен мотив за досетка. Наспроти “наивната досетка”, која настанува во ведро и пријатно расположение, црниот хумор е плод на крајното очајание, кое се надминува низ исмејување на причините за очајанието, на очајанието само и, дури, и на оној што очајува. На тој начин, црниот хумор станува средство низ кое се изразува врвниот револт на духот. Јаневски е еден од мајсторите на црниот хумор, уметник кој не се плаши да го употреби ова оружје во миговите кога ниту едно друго оружје не може да му помогне за да го спаси интегритетот на својата личност поставена како цел на безмилосните закани на суровиот свет.

Особеното чувство за хумор кај Јаневски е во непосредна врска со неговото сфаќање на историјата. За овој автор историјата е една бесконечна низа драматични и трагични настани кои му носат постојани и жестоки искушенија на човекот.

Наспроти научниот и техничкиот прогрес, чија линија, барем привидно, се крева нагоре, степенот на хуманизацијата на исправениот двоножец има, покрај повремените вознеси, и постојани паѓања: агресивноста на хомо сапиенсот кон своите собраќа, присутна и во најновите времиња, покажува дека тој не се ослободил од суровоста на нагоните што ги поседувал во најраните фази на својот развиток. Експлозиите на бес, на разурнувачки импулси, на убиствени склоности, се несомнени враќања наназад, во предисторијата и во дивјаштвото – и таквите помрачувања на свеста ги чувствува, во својот од низ вековите, и Итар Пејо на Јаневски; сцената на историјата распослана врз почвата на Балканот, и врз почвата на Македонија како дел од балканскиот простор, не е ништо помалку крвава од огромната и сеопфатна сцена на театарот на суровоста која се простира врз сите меридијани на нашата планета. Наведнувајќи се врз бојните полиња, врз разурнатите градови и врз спалените села на својата земја, Итар Пејо на Јаневски го крева знамето на својот црн хумор како еден вид одбрана и одмазда во името на сите што страдале во кој и да е крај на светот. Историјата, вели Јаневски, е приказна без смисла: таа е насилство врз природниот тек и врз природата сама; човекот, вели, горчливо и дезилузионистички, нашиот писател, е суштество кое безразложно и слепо ги уништува другите суштества околу себе и кое, во поамата на својата поматена свест, се уништува и самото себеси. На извесен начин, можеме да дојдеме до заклучок дека многуте пораки на Јаневски носат една морализаторска нотка, но од опасноста да се претворат во држење здодевни морални лекции тие пораки ги спасува жестокиот и

немилосрден црн хумор, кој низ својата намерна грубост ги чува од банализација вистинските душевни големини.

Може, секако, да се рече дека односот кон историјата кај Јаневски произлегува од неговото сфаќање на судирот кој во мислата на европските мислители и уметници зазема сè позначајно место во последните три века: станува збор за сè поизразената дихотомија чии крајности се отелотворени во поимите Природа – Цивилизација. Јаневски, секако, спаѓа во оние творци кои сметаат дека човекот на денешнината е трагично разделен помеѓу овие два принципа кои стануваат сè повеќе противставени. Видливо е од делото на нашиот писател дека тој го споделува мислењето со оние творци кои во натамошниот развиток на цивилизацијата гледаат сè поголемо оддалечување од Природата. Човекот ја губи, вели Јаневски, сè повеќе првобитната поврзаност со Природата и со нејзините животворни сили; цивилизацијата му ги одзема изворите на обновувањето и го присилува да живее во еден свет во кој природните облици на чувствувањето и однесувањето се заменети со вештачки, лажни, непродуктивни, стерилни. Во “Депонија”, последниот роман што опејувачот на Кукулино го објавил, гледамо како ѓубриштата, создадени од сметот што го произведува општеството на консумацијата, ги покриваат нивите кои некогаш биле плодни и го овозможувале опстојувањето на жителите на ова село што живеело од дамнава во таен дослух со силите на земјата. Цивилизацијата се подјадува самата себеси, вели пророчки Јаневски, укажувајќи на опасните последици на заборавањето на вековната традиција која ја црпи мудроста од длабоко осмислената врска помеѓу човековата природа и

природата околу него. Јаневски е, очигледно, скептик кога се свртува кон иднината, не гледајќи го таму разрешувањето на сè поголемата противставеност помеѓу двата принципа чиј што спој до пред неколку векови ја поттикнувал линијата на напредокот на човековата заедница. Мудриот скептицизам на Јаневски е предупредувачки и вознемирувачки: овој наш писател покажува, со овие ставови до кои дошол по пат на личното искуство и благодарение на својата луцидна опсервација, колку неговиот јадосан поглед врз судбината на малото Кукулино е широко распослан, универзален и произлезен, всушност, од загриженоста за иднината на општочовечките вредности.

Кога ќе ги согледаме, во сите овие околности, поттиците од кои поаѓа творештвото на Славко Јаневски, тогаш ни станува јасно дека за овој автор имагинацијата претставува еден можен, а можеби и единствено можен излез од занданите на суровата стварност. Мачен од темните предвидувања за судбината на нашата цивилизација, оптоварен со мачните сеќавања за секогаш обновливото минато, незадоволен од несовршеноста на човечкиот род, исплашен од бездушниот свет на машинизираните суштества кои настапуваат под наметката на прогресот, вклетен помеѓу едно сè уште заканувачко вчера и мошне неизвесното утре, Јаневски единствените можни мигови на здивнување и олеснување, што може да си ги дозволи преоптоварената со грижи свест, ги наоѓа во полетите и вознесите на имагинацијата. За него слободната фантазија е утеха на човековиот дух, средство што тој дух го спасува од сивилото во кое, сè повеќе, го затвораат дводимензионалната стварност, секојдневната рутина и

немилосрдната логика, и која го води кон широките и вебри простори на играта. Во таа перспектива, уметноста воопшто, во визијата на овој голем творец, станува една неопходна алтернатива која, можеби, не може да ги промени условите на човековата судбина, но може да ги направи полесни и поподносливи за издржување. Ова сознание, кое лежи на дното од пребогатото азно што ни го оставило во наследство целокупното творештво на Славко Јаневски, е едно од најважните сознанија кои творештвото може да ги даде.

Насловот на една дамнешна песна на Славко Јаневски, “Тајна – игра – смисла”, кој звучи како загадочна девиза на средновековен рицар испишана врз неговиот штит, останува допрва да биде препрочитан и разбран.